

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

„A prométheuszi tűz táplálta értelem fényénél
ébred az ember először saját nagyságának,
méltóságának és szépségének tudatára”

Gáll Ernő¹

Gáll Ernő gyerek- és fiatalkorom egyik szinte mitikus személye volt. „Tőle vártuk egy szocialista etika megírását. De nem sikerült neki” – jegyezte meg Édesapám némi kétértelmű melankóliával, amikor könyvespolcán egyszer Gáll egyik könyvét nézegettem. Noha írásait forgattam, olvasgattam, nem nyűgöztek le annyira, hogy behatóbban foglalkozzam velük. Miután naplói halála után pár évvel megjelentek, olvasásuk sok tekintetben bizonyult agytágítónak, kényszerítettek bizonyos témák átgondolására, és sajnálattal nyugodtam bele, hogy kérdéseimet már nem szegezhetem neki. 2013 óta évente egyszer feltétlenül Gáll Ernőre gondolok, amikor január végén diákjaimmal felkeressük a Weimar melletti Buchenwald koncentrációs tábort, ahol ő 1944 decembere és 1945 áprilisa között kényszers munkát végzett és halálközelbe került. Ilyen előzmények után fogant meg 2020 januárjában az *Ettersbergi töprengések* németre fordításának ötlete. Ám a fordítás kiadásra való előkészítése egy bevezetőt is megkívánt, s ez oly terjedelmessé vált, hogy messze felülmúlta az esszé terjedelmét. Innen már csak egy lépés volt a tanulmány könyvvé bővítésének az elhatározása. A kézirat 2022 tavaszára készült el és 2023-ban, a wiesbadeni Harrassowitz kiadó gondozásában jelent meg.

Egy magyarul is olvasható Gáll Ernő-biográfia szükségszerűsége Erdélyben nem szorul magyarázatra. Hiszen kolozsvári egyetemi professzorként, a *Korunk* folyóirat főszerkesztőjeként és különböző más funkciókban (valamint írásaival, könyvei által és levelezésével) Gáll 1946 és 1984/89 között akkora szellemi befolyással és hatással rendelkezett a környezetében, mint kevés más (értelmiségi) kortársa. Már ez is elég ok lenne életútjának bemutatására. Melyik kortársáról mondható ugyanakkor el, hogy írók nemcsak életében, hanem bő évtizeddel halála után is regényekben léptetik fel, mivel személyiségén keresztül az író egyfajta szerkesztői típust akar megjeleníteni (mint Huszár Sándor), vagy a hatalom birtokosát (ahogy Tompa Andrea)?² A *Korunk*

1 Gáll Ernő: *A humanizmus viszontagságai*, 13.

2 Tompa Andrea: *Omerta*, 278.; Huszár Sándor: *Így láttam a trapézzól*, 124–131., 205.

folyóirat küszöbönálló centenáriuma (2026-ban) további nyomós ok lehet a tisztelegésre az előtt, aki e folyóirat második folyamát 1957 és 1984 között főszerkesztette.

Az évek során és a német verzió recepciója kapcsán³ felmerült két-három kérdés az alcím és a biográfia fő tézise(i) kapcsán: Filozófus volt-e Gáll valóban (s nem például szociológus)? Miért és minek alapján vitatja a szerző Gáll begyökerezettségét a romániai magyar kisebbségi kultúrában? Hogyan is lehetett Gáll Ernő „hontalan”? E kérdések dominálták e kötet kéziratvitáját is 2025. április 15-én Budapesten. Balogh F. András, Filep Tamás Gusztáv, Földes György, Salat Levente és Ungvári Zrínyi Imre hozzászólásai a kézirat „hontalanság-tézisének” átgondolásához, finomításához, ám nem a teljes elvetéséhez vezettek (amint ez az utolsó fejezetből majd kiderül). Bálint-Pataki József észrevételeit levélben osztotta meg velem. Salat Levente és Földes György utalásai Gáll Ernő egyik-másik tanulmányának újraolvasásához és az utolsó fejezetben erősebb figyelembevételéhez járultak hozzá. Ungvári Zrínyi Imre a konstellációkutatásra, a filozófiai művek jelentéshálójára és a filozófiatörténeti művekről való elgondolkodás szükségességére hívta fel a figyelmet, rámutatva a Gáll Ernő által elemzett kisebbségi etika Böhm Károlyig visszavezethető gyökereire. A vitán elhangzottak tehát sok rész kérdést segítettek jobban megérteni, amiért a hozzászólóknak ezúton is köszönetemet fejezem ki.

Az életrajznak három kulcsfogalma van: az „identitás”, az „útkeresés” és a „hontalanság”, amelyek mintegy modellként kínálóznak Gáll életútjának és gondolkodásának megértéséhez. Az 1930-as években Gáll Kolozsváron filozófiát tanult, 1949 után ugyanott marxizmust és etikát tanított. Filozófiai érdeklődése publikációiban mindig kimutatható, noha tagadhatatlan bennük a szociológiai vonulat, amit legutóbb Székedi Levente domborított ki.⁴ Szűkebb értelemben vett, lábjegyzetekkel és fogalommagyarázatokkal teletűzdelt filozófiai szaktanulmányokat a diszciplína orgánumaiban ugyan nem publikált, széles érdeklődése, kíváncsisága, a világ jelenségeire való ismételt rácsodálkozása és képessége ezek taglalására a filozófiai általánosság alapvető szintjén mégis egyértelműen filozófussá tették írásait.⁵ Filozófus elődjei munkáinak értelmezése, a megértés(ük)re, a filozófiai problémák újragondolására és

3 Utalunk itt példának okáért a 2024. augusztus 21-i kerekasztal-beszélgetésre a 15. Kolozsvári Magyar Napokon, amelyben Balogh F. András, Balázs Imre József, Földes György és Tibori Szabó Zoltán vettek részt. A beszélgetésről Víg Emese közölt beszámolót a Transtelex internetes portálon: Transtelex: Kommunista, zsidó, magyar? Gáll Ernő már a 70-es években előrevetítette a Minority SafePack gondolatát. A könyvet méltatóknak a szerző ezúton is köszöni észrevételeiket.

4 Székedi Levente: *Limitele supraviețuirii*.

5 A kérdés megválaszolásánál – mi is a filozófia, miben áll a filozofálás, a filozófiai tevékenység jellemzője – az amerikai Jay Rosenbergre támaszkodunk, lásd uő: *Philosophieren...* 16–22. L. a következő lábjegyzetet is.

közvetítésére tett erőfeszítései úgyszintén filozófusi lényére mutatnak.⁶ Egyik újabb munkájában Ungvári Zrínyi Imre is egyfelől „baloldali ideológusnak” és „világnézeti-közírói gondolkodónak” nevezi Gáll Ernőt, másfelől egyértelműen leszögezi: „Gáll a romániai magyar baloldali filozófusok között [...] az egyik legképzettebb és kulturálisan is az egyik legmozgékonyabb gondolkodó, akit személyes habitusa és filozófiai-szakmai érdeklődése is az etikai-erkölcsi kérdések problematizálására készítetett.”⁷ Ennek megfelelően Ungvári Zrínyi Gáll egyik recenzióját elemezve kiemeli a szöveg „szemléletmódjának [...] szakmaiságát [...], elképesztő korszerűségét”, és aláhúzza, hogy a megfogalmazott észrevételek „valódi elméleti-filozófiai problematizálások”.⁸

A német könyv kapcsán és az említett beszélgetéseken a leggyakrabban felvetődött kérdés: miért is „hontalan” Gáll Ernő: nem a kisebbségi magyarság ügye mellett kötötte le életét, és nem Erdélyben volt otthon? Amint az a kötet lapjairól kiderül, hosszú élete során Gáll különböző értelmiségi és politikai fázisokon ment át, amikor nagy bevetéssel és odaadással küzdött az épp aktuális „ügyért” vagy igazságért – amelyet épp magáénak érzett. Ez elkezdődött a zsidó neveléssel és bar micvával⁹ a nagyváradi rabbi, Kecskeméti Lipót diákjaként, folytatódott a kommunista doktrína melletti agitációval, majd 1945 után a sztálinista pozíciók feltétlen támogatásával. Mindez gyakran párosult – amint arra maga Gáll is több ízben utalt – egyféle nemzetköziséggel, illetve etnikai közömbösséggel. 1956 után, majd főleg az 1970-es évektől mégis társult ezekhez, illetve *felváltotta* ezeket az a kiállás a magyar kisebbség jogaiért, amelyet a különleges Gáll-féle kifejezés, *a sajátosság méltósága* foglalt össze a legjobban. E szakaszt mintegy transzparens, alig észrevehető réteggé gazdagította a 80-as évektől a zsidó gyökerei iránti egyre növekvő érdeklődés, noha a valláshoz nem tért vissza. Vagyis Gáll szellemi-politikai fejlődését hosszú évtizedeken keresztül egyfajta identitáskeresés, identitáspluralitás és -hibriditás, avagy: útkeresés és talán hontalanság is jellemzett. Ez a könyv „vörös fonala”. Mindezt annak figyelembevételével próbálom érvényesíteni, hogy Gáll önmagát a hetvenes évektől egyre inkább a magyar és román

6 Rosenberg túlmenve a filozofálás lényegének megragadásánál támaszkodunk pl. Wilhelm Berger könyvére, aki többek között a kérdezésben, az elbeszélésben, a megértésben, az olvasásban, fordításban, felismerésben/felfogásban és a rendszerezésben látja e tevékenység lényegét, lásd Berger: *Was ist Philosophie?*; úgyszintén hozzánk közel állóak Hans-Georg Gadamer nézetei, melyeket a *Hermeneutika mint praktikus filozófia* című tanulmányában fejtett ki, uő: *Hermeneutik...*; ezeken túlmenően Karl Jaspers és Martin Heidegger felfogásai hatottak ránk, lásd Jaspers: *Was ist Philosophie?*... és Heidegger: *Was ist das – die Philosophie?* Magyar kontextusban Perecz László több műve releváns, többek közt uő: *Ki a filozófus?*..., 7k., 39–50., akinek fogalomhasználatával szintén egyetértünk. Ugyanakkor a Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Perecz László szerzőhármastól jegyzett, *Magyar filozófia a XX. században* című kétkötetes összefoglalásban Gállt egyszer sem említik, noha a kötetekben tárgyalt filozófusok némelyikének kontextusában (Böhm Károly, Bartók György, Tavasz Sándor) elképzelhető lehetett volna.

7 Ungvári Zrínyi Imre: *Egy életmű „képződésének” konstellációi...*, 226., 229k.

8 Uo. 239.

9 Tizenhárom évesek nagykorúsítás-ünnepe a zsidó vallásban.

kulturális élet határán pozicionáltak, „peremszemélyiségnek” látta, míg őt, illetve pályafutását az 1950-es évektől végigkísérte magyar és román ismerősei, kollégái, sőt barátai távolságtartó és elutasító hozzáállása, akik benne a „zsidót” látták, vagyis azt a nem-magyart, aki magyar pozíciókat és „ügyeket” (szerintük!) nem karol fel, nem véd meg. Ezért legitim összességében a szerző meglátása szerint Gáll életútjának azon értelmezése, amely szerint egy, a 20. századot jellemző kelet-európai értelmiségi útkeresés, egy némileg és szakaszonként hontalan filozófusi életpálya az, amit ez az életrajz bemutat. Dialektikus fordulattal ezt úgy világíthatjuk meg, ha elgondolkozunk a „hontalanság” ellentétén, azon, hogy mikor is „ott-honos” valaki valahol. A kérdés (filozófiai) szakirodalma annyira áttekinthetetlenül óriási, hogy azt itt lehetetlen bemutatni. Az egyik legutóbbi (német) kísérlet a *hon* és/vagy *otthon* fogalom megragadására Wilhelm Schmid grandiózus műve, amely egyértelműen kimutatja a fogalom sokoldalúságát.¹⁰ A honkeresés (és -találás) Schmid szerint életfeladat; annyi szellemi, kulturális, politikai, földrajzi, tájegységbeli, éghajlatfüggő, idő- és térbeni mező nyújthatja a keresőnek az „otthon-lét” lehetőségét. A posztmodern ember egyszerre és évtizedeken keresztül éli meg/át, mint a hontalanságot, a honkeresést, a (szellemi-honbeli) megérkezést és búcsúvételt, az úton levést és tulajdonképp a választott „hon”(-beliek) visszautasítását is. Ilyen értelemben tekinthető Gáll tehát „hontalannak”, és így érzi a szerző magához (illetve értelmezéséhez/narratívájához) közelinek mind Földes György, mind Tibori Szabó Zoltán hozzászólását a fent említett kerekasztal-beszélgetésen.¹¹ Ugyanakkor Gáll maga egyértelműen ellentmondana Schmid individualista kötetlenség-felfogásának a társadalmi közösség-aspektus elhanyagolása és a személyiség közösségével szembeni felelősségének negligálása miatt.

Biográfiánk csupán a portré- és egy értelmezés-ajánlat igényével lép fel. Célja nem Gáll Ernő ultimatív és totális életrajza, inkább a bevezetőben (I. fejezet) megjelölt fő kérdésekre keresi a válaszokat. Amennyiben eredményei további munkákat és kutatásokat inspirál(ná)nak, úgy elérte célját. Felépítését tekintve a biográfia két fő részre osztható: egy elméleti alapvetés után (II. fejezet) – amelynek célja a Gáll Ernő-féle értelmiségi életmód beágyazása az értelmiség-kutatásba – az első rész (III–V. fejezet) a biográfia generációs, kisebbség- és eseménytörténeti vetületére összpontosít, ebben

10 Schmid, Wilhelm: *Heimat finden...* Csak mellékesen utalunk itt az *otthon/hon, haza, szülőföld* fogalmak központi szerepére több nemrég publikált kiadványnak már a címében is (Bárdi Nándor: *Otthon és haza...*; K. Lengyel Zsolt: *Haza és szülőföld...*). Míg e kötetek főleg a romániai magyarság (mint kisebbségi közösség) integrációs kísérleteit vizsgálják, biográfiánk, mondhatni, hasonló törekvéseket elemez egyetlen személy, Gáll Ernő életútjára fókuszálva.

11 Utalunk a következő észrevételekre: „Földes hangsúlyozta, hogy a »hontalan« kifejezés inkább arra utalhat, hogy Gáll Ernő életútja és nézetei miatt sosem volt teljesen beilleszthető egyetlen közegbe vagy identitásba” és „Tibori úgy véli, hogy a »hontalanság« kifejezés inkább arra utalhat, hogy a Gáll Ernő által képviselt eszmék és identitás a környezete számára nehezen volt értelmezhető”, Vig Emese: Transtex: Kommunista, zsidó, magyar? Gáll Ernő már a 70-es években előrevetítette a Minority SafePack gondolatát.

a keretben mutatva be a fiatal Gáll első négy évtizedét. A második részben (VI–IX. fejezet) az eseménytörténet, a krónika és a kronologikus közelítés fokozatosan a háttérbe szorul, és előbb Gáll különböző szellemi szerepeit mutatjuk be (főszerkesztő, levéltáros, a hatalom birtokosa stb.), majd méltóság- és felelősségetikáját (annak gyökereivel és különféle aspektusaival együtt), identitását és filozófusi szembenézését a holokauszttal, annak értelmezésével együtt. A végére marad az utolsó évtized bemutatása, amelynek kapcsán kísérletet teszünk az egész életút átfogó értelmezésére.

Vállalásait, céljait tekintve könyvünket az értelmiségtörténet, a kisebbségtörténeti életírás/biográfiák és a filozófusi életművek (illetve életmű-rekonstrukciók) határvidékén azonosítjuk, vagyis mindhárom területről inspirálódtunk. Ungvári Zrínyi Imre szerint „számos filozófiatörténeti műnek nem sikerül filozófiai értelemben is érdekessé válnia, [...] mert semmilyen viszonyban sincs a szerző saját korának filozófiai problémáival, s így legfennebb történeti »aprómunkának« tekinthető, mert eleve elkerüli a filozófiai interpretációt.”¹² Noha ez az életrajz nem elsősorban egyfajta filozófiai interpretáció céljával íródott, reményeink szerint legalábbis a Gáll-féle *sajátosság méltósága* kifejezés aktualitásának a kimutatásakor sikerül e fogalom és korunk identitástdiskurzusai között egyfajta kapcsolatot létrehozni. Richard Rorty egyik híres tanulmányában, amelyre Ungvári Zrínyi Imre hívta fel figyelmünket előbb idézett könyvében, a filozófiatörténet-írás négy fajtáját különbözteti meg: a történeti rekonstrukciókat, a racionális rekonstrukciókat, a *geistesgeschichtlich* történeteket és a *doxográfiát*.¹³ Míg az első egy halott filozófus gondolkodását a történelmi háttér figyelembevételével rekonstruálják és a filozófus mondanivalóját esetleg mai nyelv(ez)re fordítják, addig a racionális rekonstrukciók azt próbálják megragadni, mit is akart egy illető filozófus egy bizonyos téren, illetve kérdésben kifejezni, mondani – ami neki talán nem is sikerült teljesen. A *geistesgeschichtlich* (vagyis szellemtörténetileg orientált) munkák ezzel szemben inkább az adott filozófus problematikájára összpontosítanak. Vagyis arra kérdezzük rá, miért is foglalkozott az illető filozófus egy adott kérdéssel, problémával.¹⁴ Rorty e filozófiatörténetírás-formák közül az első három jogosultságát elismeri, csupán a negyediket, a doxográfiát veti el, mondván: az ráerőlteti saját szemléletét a múlt filozófusaira. Ugyanakkor tudatosítja azt is, hogy általában az első három fajta *keverékét* kapja az olvasó. Saját modelljeként Rorty egyféle „intellektuális történelmet” ajánl: „Ezen azt a kísérletet értem, hogy megpróbáljunk utánajárni annak, mit jelentett értelmiséginek lenni a múlt különböző korszakaiban – milyen fajta könyveket olvasott az ember, milyen dolgokkal foglalkozott, milyen szótárak, reménységek, barátok, ellenségek és életutak között választhatott. [...] Ha nincs belátásunk abba, hogy mit jelentett fiatal és intellektuálisan érdeklődő

12 Ungvári Zrínyi Imre: *Egy életmű „képződésének” konstellációi...*, 17.

13 Rorty, Richard: *A filozófiatörténetírás négy fajtája*. Magyar Filozófiai Szemle, 1986/3–4. 495–519.

14 Uo., 503k.

embernek lenni egy meghatározott helyen és időben, akkor nem fogjuk megérteni azt sem, hogy az illető miért vált azzá, amit mi (ám nem föltétlenül az ő kortársai) »filozófusnak« nevezünk. Hogy ezt megértsük, jó adag társadalom-, gazdaság- és politikatörténetet kell ismernünk.”¹⁵ Amint reméljük, e Gáll Ernő-biográfia azáltal, hogy életét és gondolkodását a kisebbségtörténettel a háttérben és generációja politikai és mentalitástörténeti tapasztalataival összefonódva ábrázolja, ám Gáll baráti hálózatát és olvasmányélményeit is figyelembe veszi, a történeti rekonstrukciót ötvözi az intellektuális történelemmel. Rorty tanulmánya arra is felhívja a figyelmet, hogy létezik a filozófiatörténetnek egy olyan vonulata, amelybe azok tartoznak, akiket szorosan véve nem sorolunk a kánon első vonalába, sőt egyesek néhanapján még filozófusi voltukat is megkérdőjelezzik. Rorty kiemeli, hogy amennyiben elmúlt korokról valóban meg akarjuk tudni, mit is jelentett *annak idején* „tanult embernek”, „politikai gondolkodónak” lenni, akkor épp az ilyen személyek, az ilyen „határesetek” problémáit, dilemmáit és kísértéseit kell megismernünk. Gáll Ernő biográfiája a legkülönbözőbb dilemmák és kísértések tömkelegét nyújtja.

A kötet német és magyar verziójának elkészítéséhez rengetegen járultak hozzá információkkal, szakirodalommal, tanácsokkal, megjegyzésekkel, kérdésekkel és észrevételekkel. Személyek és nézőpontok közötti közvetítés, ellentétek áthidalása és megmagyarázása, a kölcsönös megértés és a felvilágosodás értékei érdekében folytatott küzdelem, valamint a folytonos önkritika jellemezték a késői Gáll Ernőt. Ezért ajánlom e könyvet két barátomnak és tanáromnak, akik (használéképp) évtizedek óta kísérek és segítenek kutatói és történészi utamon, Bárdi Nándornak és Werner Schrödernek. Különböző úton-módon sok más személy is elősegítette munkám, röviden felsorolva: Antal Róbert-István, Meinolf Arens, Balogh F. András, Werner Becker, Bretter Zoltán, Eva Dappa, Darvasi Piroška, Derzsi Júlia, Föcze János, Földes György, Gáll Éva, Gidó Attila, Christina Grebenstein, Horváth Julianna, Vanessa Jantsch, Kövér György, Richard Schneiders, K. Lengyel Zsolt, Stephan Lochner, Meister Róbert, Novák Csaba Zoltán, Rainer János, Harry Stein, Szilágyi-Gál Mihály. Becsült kollégám, Mirco Fuchs csodálatos órarendjei (a szerdai szabadnapok!) nélkül e kötet sem születhetett volna oly könnyen meg: hálám óriási! A müncheni Internationales Institut für Nationalitätenrecht und Regionalismus e. V. a német verzió nyomdaköltségeihez járult hozzá, amiért Meinolf Arensnek ezúton is kifejezem hálámat. Schubert Gabriella professzor pedig befogadta a német változatot a Harrassowitz kiadó Forschungen zu Südosteuropa általa szerkesztett sorozatába, amit ezúton is köszönök. A Kriterion kiadónak hálás vagyok a kötet 20. század sorozatba való befogadásáért és Jakabffy Tamásnak a lelkiismeretes szerkesztői munkáért. A német és a magyar verzió között (eltekintve ettől az előszótól, a bevezető egyik-másik részétől s a főszöveg némelyik helyén pár részlettől) lényeges eltérések nem mutatkoznak, ám az utóbbiba

¹⁵ Uo., 514.

természetesen beemeltem azoknak a publikációknak az eredményeit, amelyek a német verzió megjelenése után láttak napvilágot, illetve jutottak el hozzám. Magától értetődően a szövegben található ítéletekért és értékelésekért a felelősség kizárólag a szerzőt terheli.

Horváth Sz. Ferenc

Rüsselsheim am Main, 2025 őszén

TARTALOM

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ.....	7
1. BEVEZETÉS, AZ ÉLETPÁLYA FŐ KÉRDÉSEI, HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS	15
2. ÉRTELMISÉGI LÉTFORMÁK A 20. SZÁZADBAN – KITEKINTÉSSSEL AZ ERDÉLYI MAGYARSÁGRA	26
3. ZSIDÓ MAGYARKÉNT NAGY-ROMÁNIÁBAN – A KOMMUNISTA ÖNTUDAT KIALAKULÁSA (1917–1940)	37
Helyi és családi háttér. Gyermekkor.....	37
Kisebbségi élet és kisebbségi kultúra.....	49
A fiatal marxista. Gáll kommunista tanulóévei	57
Az első publikációk.....	67
4. A JOGFOSZTÁS ÉS AZ ÜLDÖZTETÉS ÉVEI (1940–1945).....	69
5. A SZTÁLINI ÉVEK (1945–1956).....	85
Pozitív és negatív politikai jelek Erdélyben	85
Zsidó és nem zsidó identitások és választások.....	88
Elvtársak sorsa.....	91
Gáll, a sztálinista. Eseménytörténeti megközelítés.....	97
Az 1956-os forradalom és következményei.....	104
Gáll, a sztálinista ideológus (1945–1956/64)	113
Lassú búcsú a dogmatizmustól (1956–1964)	123
Gáll, a „kötéltáncos”	129
6. A FŐSZERKESZTŐ	137
A többség-kisebbség viszony alakulása (1957–1989)	137
A főszerkesztő	142
Megjegyzések a levél- és a naplóíróról a konstellációkutatás fényében	150
Ideológiai nyitás: „A dialógus jegyében”	155
A realitás sokkja: nyugatnémet tapasztalatok 1967-ben.....	159
A lehallgatott	166
A kultúrzsonglőr: Budapest és Bukarest között.....	170
Az óvatos ember: Gáll és a disszidencia.....	174
Az ellenséges hatalom birtokosa.....	180

7. GÁLL ERNŐ MÉLTÓSÁG- ÉS FELELŐSSÉGETIKÁJA.....	191
Bevezető gondolatok	191
Előzmények I: Irodalom	192
Előzmények II: Filozófia	196
Előzmények III: Kisebbségi etika.....	201
„A sajátosság méltósága”.....	209
Szerepértelmezések: A „Csipkerózsika-vita” és a „népszolgálat” (1979–1989) ...	214
Remény, méltóság és utópia.....	221
Az önismerettől az emlékezésen át a felelősségig	224
A magyar–román együttélés harcosa	238
8. GÁLL HIBRID IDENTITÁSAI, ÖNKÉPE ÉS A HOLOKAUSZTAL VALÓ SZEMBESÜLÉSE	242
Többes identitás és a zsidósághoz való viszony 1945 után	242
Változó identitások 1956 után. A Balogh-vita	244
Gáll – mások szemében	250
Az <i>Ettersbergi töprengések</i> . A zsidósághoz való viszony az 1970-es években.....	253
Közeledés a zsidósághoz 1980 után.....	259
Izrael, Jeruzsálem, Buchenwald (1990–2000)	263
9. A HONTALAN FILOZÓFUS	273
Az utolsó évtized (1990–2000).....	273
„Nem-zsidó zsidó”?	278
Erkölc Auschwitz után.....	281
A hontalan filozófus	283
10. FÜGGELÉK	293
1. Gáll Ernő életrajzi adatai	293
2. Rövidítések jegyzéke	294
IRODALOMMUTATÓ	295
I. Források.....	295
II. Irodalom (tanulmányok és könyvek).....	302
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ	320
HELYNÉVMUTATÓ	325